

Alicja Zbierchowska

Uniwersytet Gdański; ORCID: 0000-0002-7286-4911

DOI: 10.35464/1642-672X.PS.2019.1.10

Obraz roli babci i dziadka we współczesnej literaturze dziecięcej

An image of the role of grandmother and grandfather in a contemporary children's books

ABSTRACT: This article presents the results of a study on the image of seniors as grandparents in children's books. The research was conducted using a method of searching for secondary sources. The main research problem was how grandparents are presented in a contemporary literature for children? Popular children's books (including picture books) showing seniors in the role of grandparents were published in Poland in the 21st century. These books also created a purposive research sample as well.

In the introduction the author describes the changes in the realization of the roles of grandparents in a modern family. Next, she presents the importance of books for children in creating the image of the family as well as the women and men's role. The main part of the article is to present results of qualitative analysis – 5 models of the image of grandparents which includes: situations which show grandparents, activities performed by them and their relationship with the child. This research shows that the selected children's books present only a positive image of women and men in the role of grandparents. A common topic is the problem of old people dying. The role of both grandmothers and grandfathers have been shown as stereotypical as well as modern, too. The adopted grandmother/grandfather model proved to be particularly popular.

KEYWORDS: Grandparents, family relations, social roles, children's books, picture books.

STRESZCZENIE: W artykule zostały zaprezentowane wyniki badań na temat wizerunków seniorów w roli babci i dziadka przedstawionych w wybranych książkach dla dzieci. Badania przeprowadzono metodą przeszukiwania źródeł wtórnych. Główny problem badawczy stanowiło pytanie: jak dziadkowie i babcie są przedstawiani we współczesnej literaturze dla dzieci? Celową próbę badawczą tworzyły popularne książki dla dzieci (również obrazkowe) pokazujące seniorów w rolach dziadków wydane w Polsce w XXI wieku.

W pierwszej części autorka opisuje przemiany zachodzące w realizacji ról babci i dziadka w rodzinach współczesnych i znaczenie książek dla dzieci, zwłaszcza młodszych, w kreowaniu wizerunku rodziny i pełnionych w nich przez kobiety i mężczyzn ról. Główną część artykułu stanowi prezentacja wyłonionych w toku analizy jakościowej pięciu modeli wizerunków babci i dziadka uwzględniających: sytuacje, w których są pokazywani dziadkowie, czynności przez nich wykonywane i ich relacje z dzieckiem. Badania pokazały, że w wybranej literaturze dziecięcej prezentowany jest wyłącznie pozytywny obraz kobiet i mężczyzn w rolach dziadków. Częstym tematem jest problematyka umierania ludzi starych. Babcie i dziadkowie – bohaterowie analizowanych książek w wypełnianiu swoich ról zostali ukazani w sposób stereotypowy jak i nowoczesny. Szczególnie popularny okazał się model babci/dziadka adoptowanego.

SŁOWA KLUCZOWE: Dziadkowie; rola społeczna, relacje w rodzinie, książki dla dzieci, książki obrazkowe.

Przemiany realizacji ról dziadka i babci

Życie rodzinne jest jedną z podstawowych sfer aktywności seniorów. W fazie dojrzałej dorosłości kobiety i mężczyźni kontynuują role już wcześniej realizowane: współmałżonka, rodzica w stosunku do dorosłych dzieci, ale też zaczynają pełnić nowe role: teściowej/teścia oraz babci i dziadka. W tym miejscu należy zaznaczyć, że choć obecnie wejście w te role przypada nie tylko na późną, ale i średnią fazę dorosłości, to jednak w przyszłości – biorąc pod uwagę zachodzące procesy demograficzne: przesuwanie wieku, w którym kobiety i mężczyźni zostają po raz pierwszy rodzicami; wzrost zjawiska późnego macierzyństwa (Rocznik Demograficzny 2016, s. 258–301; Zbierchowska 2015, s. 149–164) – należy spodziewać się, iż dziadkami po raz pierwszy będą zostawać głównie ludzie w wieku około 60 roku życia i starsi.

W społeczeństwie od dawna dostrzegana jest różnorodność w sposobie wypełniania przez kobiety i mężczyzn ról rodzinnych, również babci i dziadka. Na początku lat 90. XX w. Maria Tyszkowa w swojej klasyfikacji wskazała na odmienne sposoby realizacji tych ról przez dorosłe kobiety i mężczyzn: od bardzo zaangażowanych – „dziadkowie zastępujący rodziców”, poprzez „dziadków wspomagających rodziców”; „pełniących rolę dziadków w okresie wakacji” po style całkowicie odwrotne – „dziadków żyjących swoim życiem” i seniorów traktujących rolę dziadka/babci jako balast” (Tyszkowa 1991, s. 18–20).

Współcześnie możemy mówić o jeszcze większym ich zróżnicowaniu i zmianach w ich reprezentatywności. Widoczne w skali makro całych społeczeństw przemiany zachodzące w obrębie rodziny w aspektach strukturalnych, funkcjonalnych i normatywnych, odbijają się również w pełnieniu roli babci i dziadka. Obok rozpowszechniania się już istniejących wcześniej sposobów realizacji roli babci i dziadka, obserwujemy powstawanie nowych modeli, np. babci adopcyjnej – wynagradzanej za pełnione funkcje, czy babci wyedukowanej – intelektualistki. Jak zauważa Magdalena Stankowska – po-

dobnie jak współczesne matki coraz częściej upominają się o prawo do samo-realizacji, również babcie (zwłaszcza młode), mają potrzebę szerszej aktywności realizowanej poza rodziną (Stankowska 2013, s. 66–68). Dojrzałe kobiety utrzymujące kontakt z dziećmi i wnukami łączą nową rolę z aktywnością pozarodzinną. O zjawisku tym pisze również Beata Trzop, która analizując role rodzinne współczesnych dojrzałych kobiet wykazała, że obok babć tradycyjnych, dla których wnuki są w życiu obecne na pierwszym miejscu, część kobiet realizuje wzór nowoczesnej babci – babci angażującej się w wiele aktywności na polu zawodowym, edukacyjnym, społecznym czy towarzyskim, a aktywność rodzinna (w tym czas spędzony z wnukami) stanowi tylko jedną z nich (Trzop 2013, s. 48–52).

Badania CBOS realizowane systematycznie od 1999 roku pokazują, że w Polsce dominującą grupą są dziadkowie wspomagający rodziców, widujący się z wnukami przynajmniej raz w tygodniu (Boguszewski 2013, s. 3; Szczepańska 2008, s. 3). Jednocześnie na przestrzeni ostatniego 20-lecia wzrosła rola dziadków – opiekunów wnuków (Kowalczyk 2012, s. 4–6). Dziadkowie ci angażują się systematycznie w pomoc dorosłym dzieciom w opiece nad wnukami lub całkowicie ich zastępują (szczególnie w sytuacji migracji rodziców i monoparentalności), co dostrzegalne jest nie tylko na poziomie rodzinnym – mikrospołecznym, ale i makrospołecznym. W Polsce większość rodzin zastępczych stanowią rodziny spokrewnione tworzone przede wszystkim przez dziadków (Pomoc społeczna 2017, s. 24). To oni również, zwłaszcza babcie – wobec całej sieci państwowych żłobków w stosunku do zapotrzebowania – sprawują w wielu rodzinach opiekę nad najmłodszymi dziećmi.

W rezultacie Polacy wciąż dostrzegają wartość roli babci i dziadka, większość osób posiadających dziadków, mających w swoim życiu z nimi kontakt uważa, że mają znaczny wpływ na wychowanie ich dzieci¹ (Kowalczyk 2012, s. 2–3). Szczególnie podkreślana jest ich rola w przekazywaniu tradycji rodzinnych, religijnych i narodowych, podtrzymywaniu pamięci społecznej, rozwoju moralnym i religijnym, a przede wszystkim otaczaniu dzieci miłością.

„Dziadkowanie” ma również wartość dla samych seniorów. Jak zauważa Teodor Tchorzewski, zostanie dziadkiem/babcią otwiera przed nimi nowe możliwości – stanowi szansę na: nową aktywność, relacje, określenie miejsca w życiu rodzinnym. Przy czym sposób realizacji tych ról i fakt podjęcia się ich zależy od wielu czynników zarówno zewnętrznych – zdrowie, odległość

---

¹ W badaniach zrealizowanych przez CBOS w 2012 r. „zdecydowana większość respondentów, którzy znali swoich dziadków 86%, określiła stosunki z nimi jako bliskie, a 72% umiało wskazać co pozytywnego zawdzięcza swojej babci lub dziadkowi”. Por. Kowalczyk 2012, s. 4–6.

zamieszkania, wiek, wykonywana praca, postawy dorosłych dzieci (Tchorzewski 2000, s. 124–126), jak i wewnętrznych – własna decyzja, wola, potrzeba.

Literatura dziecięca i jej znaczenie

Literatura cały czas należy do głównych wytworów kultury kierowanych do dzieci w różnym wieku. Pierwsze książki pisane dla dzieci pojawiły się już w XVII wieku i od tamtej pory stopniowo ich popularność wzrastała. Zdaniem Alicji Ungeheuer-Gołąb, „koniec XX wieku przyniósł niebywały rozwój pisarstwa dla młodych oraz badań nad literaturą dziecięcą i młodzieżową [w rezultacie] obecnie obszar literatury dziecięcej w naszym kraju jest bardzo bogaty” (Ungeheuer-Gołąb 2018, s. 31) i oferuje szeroki wybór pozycji nie tylko rodzimych autorów, ale też zagranicznych.

W zależności od wieku dziecka książki dziecięce różnią się: objętością, sposobem prowadzenia narracji, opowiadania fabuły a nawet rozmiarem i materiałem wykonania. Mamy na rynku wydawniczym zarówno książki zabawki i tak zwane książki wczesnokoncepcyjne dla niemowląt i małych dzieci (por. Kummerling-Meibauer, Meibauer 2017), jak i literaturę odpowiednio dostosowaną do wieku przedszkolnego, wczesnoszkolnego i dla starszych. Jednak jednoznaczne wskazanie wieku dziecięcego odbiorcy wydaje się być trudne w przypadku wielu dzieł literatury pięknej (opowiadań, baśni, poezji), których treści są chętnie słuchane zarówno przez dzieci w wieku przedszkolnym oraz czytane samodzielnie przez dzieci starsze, np. *Przygody Kubusia Puchatka*, Alana Aleksandra Milne’a, należące do klasyki utwory Jana Brzechwy czy *Baśnie Hansa Christiana Andersena*.

Współcześnie na półkach z książkami dla dzieci, obok tradycyjnie pisanych i ilustrowanych dzieł, coraz liczniej reprezentowane są książki obrazkowe (z ang. *picturebooks*). Niektóre księgarnie specjalizują się wręcz w sprzedaży tego typu literatury. Książki te – zwykle starannie wydane, wykonane w dużym formacie, artystycznie ilustrowane – wyróżniają się na tle literatury dziecięcej. W książkach obrazkowych słowa i ilustracje tworzą całość jako jeden kulturowy tekst przedstawiony czytelnikom. Ich istotą „są różne relacje obrazu i tekstu oraz praca tych dwu modalności na rzecz jakości książki obrazkowej pojmowanej jako całość” (Cackowska 2017, s. 11). Stąd dodatkowym walorem tych książek – jak zauważa Małgorzata Cackowska – jest umożliwienie swoim czytelnikom alfabetyzacji wizualnej – „czytania zróżnicowanych relacji pomiędzy słowem a obrazem, czytania czasem zawiłych relacji pomiędzy elementami tkwiącymi w samym obrazie [...], uczeniu się rozpoznawania znaczeń w obrazach i ich krytycznego wartościowania” (Cackowska 2009, s. 14–16).

Znaczenie w ogóle literatury w życiu dziecka jest bezsporne, doceniane i ukazywane od dawna przez wielu pedagogów. Janusz Korczak, jako twórca i popularyzator książek dla dzieci, pedagog i wychowawca, przywiązywał do nich szczególną rolę. Wskazywał na potencjał poznawczo-wychowawczy książek, postrzegał je jako źródło zaspokajania potrzeb psychicznych dzieci, kształtowania postaw, a także rozrywki (Matyjas, 2017, s. 44–48). Natomiast wśród pedagogów społecznych „problematyka dzieciństwa aktywnego kulturalnie w tym czytelnictwa podejmowana była przez Helenę Radlińską oraz innych [jej] przedstawicieli [jak] A. Kamiński [...], Anna Przeclawska” (Matyjas 2017, s. 49). Dostrzegali oni ogromną rolę czytelnictwa w rozwoju i wychowaniu dzieci, wykorzystywaniu książek jako potencjału rozwojowego w środowisku rodzinnym i pozaszkolnym.

Jak zauważa Alicja Baluch, literatura jest dziś nieodzownym, jednym z najlepszych środków umożliwiających kształtowanie systemu wartości, osobowości młodego człowieka, jego postaw wobec środowiska społecznego i przyrodniczego (Baluch 1994, s. 67.) Zdaniem Iwony Konopnickiej, literatura jest jednym z tych rodzajów sztuki, który zwłaszcza w wieku wczesnoszkolnym zaspokaja wiele potrzeb, przede wszystkim: rozrywki, nowych doświadczeń, indywidualizacji, wiedzy o świecie zewnętrznym, wzorów zachowań (Konopnicka 2013). Uogólniając, książki w życiu dzieci pełnią liczne funkcje, w tym: wychowawczą, poznawczą, emocjonalną, estetyczną, rozrywkową.

Poprzez kontakt z literaturą dziecko konfrontuje własną wiedzę o życiu z innymi ludźmi. To ona „dostarcza wzorów do naśladowania, pokazuje strategie postępowania w różnych sytuacjach życiowych, uczy rozpoznawania i wyrażania emocji” (Matras-Masztalerz 2015, s. 106). W tym kontekście szczególnie widoczna jest też funkcja terapeutyczna książek, które tłumaczą świat dziecku, pozwalają doświadczyć na nowo wielu sytuacji, uczuć, emocji (por. Malicka 2011).

Znaczenie książki w życiu dziecka a potem dorosłej osoby, zależne jest oczywiście od korzystania przez nie z tych wytworów kultury, dlatego tak ważny jest proces kształtowania potrzeb czytelniczych u dzieci, sposób prowadzenia ich inicjacji literackiej w rodzinie i w instytucjach oświatowych: żłobkach, przedszkolach, szkołach, na co zwróciła uwagę już w latach 80. XX wieku Janina Papuzińska (Papuzińska 1981).

Obok zarysowanych funkcji książek należy dodać, że są one również znaczącym nośnikiem idei i ideologii (Apple, Christian-Smith 1991 za: Cackowska 2011). Autorzy książek dla dzieci piszą je zgodnie z własnymi normami, wartościami, tworzą obraz świata i ludzi w nim żyjących taki, jaki chcą, by poznawały go dzieci. Stąd też szczególnie obecnie w ponowoczesności – dla

której charakterystyczna jest względność wartości, norm – ważny jest również świadomy dobór literatury podsuwanej przez dorosłych dzieciom i kształcenie zdolności krytycznej analizy czytanego tekstu.

W książkach dla dzieci ukazywana jest różnorodna tematyka odzwierciadlająca świat rzeczywisty i fantastyczny, pobudzająca wyobraźnię dziecka. Bohaterami literatury dziecięcej są przede wszystkim zwierzęta i ludzie funkcjonujący w znanych dzieciom środowiskach: rodzinnym, szkolnym i lokalnym. Problematyka życia rodzinnego, codzienność, tworzenie relacji z bliskimi osobami – rodzicami, rodzeństwem i dziadkami – jest jednym z częściej pojawiających się wątków w literaturze kierowanej do najmłodszych dzieci. Z postaci rodzinnych najczęściej obok dzieci występują rodzice, rodzeństwo. Seniorzy w rolach babci i dziadka pojawiają się na kartach książek zdecydowanie rzadziej od rodziców, ale stanowią również znaczącą kategorię bohaterów (zarówno pierwszo- jak i drugoplanowych). W kanonie literatury dziecięcej XX wieku na trwałe wpisał się obraz dziadka z książki Astrid Lindgren. *Dzieci z Bullerbyn*, wizerunek babci z książki Miry Lobe, *Babcia na jabłoni* i bohaterki utworu *Moja babcia gra na trąbce* wybitnej pisarki literatury dziecięcej – Wandy Chotomskiej.

Również wśród najnowszej literatury dziecięcej na polskim rynku wydawniczym znajdziemy wiele pozycji pokazujących osoby starsze w rolach dziadków i babć pełnionych wobec dziecięcych bohaterów książek. Konstruowany w książkach obraz seniorów w rodzinie i ich funkcjonowanie w relacjach z dziećmi stanowi swoistą narrację o rzeczywistości realizacji ról rodzinnych przez seniorów i oddziałuje na ich postrzeganie szczególnie przez najmłodszych czytelników.

Zdaniem Elżbiety Szeffler, współczesna literatura dziecięca, której jednym z zadań jest przybliżanie rzeczywistości, pełni szczególną rolę – ma bowiem możliwość kreowania postaw dzieci wobec seniorów, lansowania pozytywnego obrazu starszych osób, w odróżnieniu od mediów, które prezentują głównie negatywny wizerunek seniorów, pokazując ich jednostronnie – w krzywym zwierciadle (Szeffler 2014–2015). Zadanie to wydaje się być szczególnie istotne w dobie przemian demograficznych, starzejącego się społeczeństwa i może być wykorzystane do przybliżania dzieciom w różny sposób aspektów życia ludzi starszych.

Charakterystyka materiału badawczego

Zarysowany obraz realizacji wspólnie pełnionych ról dziadka i babci przez seniorów oraz fakt powszechnego ich wypełniania zachęca do przy-

rzenia się w jaki sposób babcie i dziadkowie są przedstawiani w popularnych książkach dla dzieci. Wybór dzieci jako odbiorców dzieł kultury nie jest tu przypadkowy, lecz wynika z faktu, iż to właśnie ze względu na nie omawiane role są pełnione przez dorosłych.

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie: jak dziadkowie i babcie są przedstawiani we współczesnej literaturze dla dzieci? przeprowadzono badania, wykorzystując metodę analizy wytworów ludzkich (Rubacha 2008), gdzie materiałem badawczym były wybrane współczesne książki dla dzieci. Uwagę badaczki skupiły książki przeznaczone dla dzieci w wieku wczesnoszkolnym i przedszkolnym ze względu na ich częstsze relacje z dziadkami niż w przypadku wnuków w starszym wieku.

Przy celowym doborze literatury zastosowano także kryterium popularności i dostępności pozycji. Wybrano więc książki o babciach i dziadkach dostępne w księgarniach i/lub w bibliotekach publicznych i jednocześnie polecane przez rodziców – blogerów na ich stronach internetowych (por. Kupiszewska 2015). Ponadto, chcąc dokonać analizy obecnego sposobu przedstawiania dziadków i relacji pomiędzy nimi a dziećmi w książkach dla dzieci, ograniczono wybór materiału badawczego do książek (rodzimych jak i zagranicznych) wydanych po raz pierwszy w Polsce w XXI wieku.

W rezultacie materiał badawczy stanowiło 16 książek napisanych przez autorów: szwedzkich, duńskich, norweskich, polskich i izraelskich z różnych wydawnictw, które w Polsce po raz pierwszy ukazały się w latach 2000–2017. W analizowanej literaturze znalazły się zarówno książki tradycyjnie pisane (9) jak i obrazkowe (7), przy czym większość tych drugich skierowana jest do dzieci w wieku przedszkolnych. W sumie, wśród wszystkich tworzących próbę badawczą książek, połowa przeznaczona jest dla dzieci w wieku przedszkolnym i połowa dla dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Autorka uwzględniła fakt, iż literatura dla dzieci w tych przedziałach wiekowych różni się przede wszystkim ilością tekstu (również ilustracji w przypadku książek tradycyjnych), narracją oraz złożonością poruszanej tematyki, fabułą.

Jakościowej analizie poddano zarówno ilustracje jak i tekst, odnoszące się do postaci dziadka/babci i relacji ich z dzieckiem. Zgodnie z celowym wyborem literatury do badań wszystkie analizowane książki przedstawiają historie, w których dziadkowie lub wnuki są postaciami pierwszoplanowymi. Dziecięcy bohaterowie to dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym w większości chłopcy (tylko w 5 książkach występują dziewczęta).

Modele wizerunków babć i dziadków w pełnionych rolach wobec dziecka

Z analizy wyglądu postaci babć i dziadków w zebranym materiale badawczym (ilustracje i tekst w książkach) wyłaniają się wyraźnie powtarzalne atrybuty starości zarówno u dziadków jak i u babć. Przy czym zewnętrzny wygląd starszych mężczyzn okazuje się bardziej jednolity i stereotypowy, podczas gdy wizerunki kobiet są znacznie zróżnicowane.

Na wygląd dziadków w analizowanej literaturze składają się więc typowe atrybuty starości: siwe, rzadkie włosy, widoczna łysina, okulary, które ma dziadek w każdej analizowanej książce, czasami również wąsy. Dziadkowie noszą ubrania, które nie wyróżniają ich z otoczenia, są w odcieniach szarości, m.in. A. Erikson, *Różowe życie*; Z. Stanecka, *Świat według dziadka*; U. Stark, A. Höglund, *Czy umiesz gwizdać Joanno*. Wyjątek w kwestii stroju stanowi Pan Teofil z książki Renaty Piątkowskiej *Dziadek na huśtawce*, który nosi kolorowe krzykliwe koszule z motywem zwierząt i słomkowy kapelusz, czyniące go bardziej atrakcyjnym w oczach dziecka.

W wizerunku zewnętrznym babć dominują okulary i wyraźne zmarszczki na twarzy. Natomiast wygląd włosów (ich kolor i fryzura) jak i stroje są zróżnicowane. Właściwie każda babcia wygląda inaczej: są więc seniorki we włosach pofarbowanych i naturalnie siwych, prostych i kręconych, krótko ściętych i z długim warkoczem. Wśród analizowanych wizerunków kobiet-babć nie pojawia się stereotypowy obraz starej kobiety we włosach spiętych w szary kok czy z chustą na głowie².

Babcie czasami przedstawiane są w strojach roboczych, np. na działce (Ch. Tielmann, S. Kraushaar, *Maks jedzie do babci i dziadka*,) lub bardziej eleganckich kostiumach, ale i tradycyjnych sukienkach w kwiaty (np. K. Lum, A. Johnson, *Co!?*); przy czym – nawet przy pracach domowych – zachowują pewną dozę elegancji (noszą biżuterię, mają makijaż).

Wyróżnione najczęściej powtarzające się cechy w wyglądzie babć i dziadków w badanej literaturze są typowymi atrybutami starości. Najbardziej popu-

---

² Wniosek ten dotyczy jedynie analizowanego materiału. W innych współczesnych książkach nieobjętych analizą w tych badaniach, zwłaszcza skierowanych do dzieci starszych i młodzieży, znajdziemy babcie o tradycyjnym wyglądzie, jak np. w książce J. Wachowiak i E. Dziubak, *Kot kameleon*. Kwestię dominacji tradycyjnego lub bardziej nowoczesnego wyglądu babć bohaterki współczesnej literatury dziecięcej mogłyby rozwiązać dopiero badania realizowane w strategii ilościowej.

larny z nich to siwe włosy i zmarszczki, które od dawna stanowią w wyglądzie człowieka wyznacznik wieku starczego. Prezentowany w analizowanych książkach wygląd „dziadków” wydaje się być zbieżny z rzeczywistością społeczną, w której starsi mężczyźni z wyglądu są dość podobni do siebie, podczas gdy wizerunek zewnętrzny kobiet-seniorek jest bardziej zróżnicowany.

* * *

Jakościowa analiza tekstu i ilustracji wybranych książek, uwzględniająca wynikające ze szczegółowych problemów badawczych kwestie: sytuacje, w których są pokazywani dziadkowie, czynności przez nich wykonywane i relacje dziecka z nimi, pozwoliła wyłonić kilka modeli wizerunków dziadków w prezentowanym materiale badawczym. Trzy z nich mają charakter tematyczny (*dziadkowie wybrani przez dziecko; dziadkowie u schyłku życia; dziadkowie wszystkimogący*) natomiast dwa modele związane są bezpośrednio z wiodącą aktywnością seniora pełniącego rolę babci lub dziadka wobec dziecka/dzieci (*opiekunowie dziecka; towarzysze zabaw*).

Dziadkowie wybrani przez dziecko

Pierwszy z wyróżnionych typów wizerunków seniorów dotyczy głównie mężczyzn w roli dziadka. W dwóch analizowanych książkach dla dzieci powtarza się postać starszego samotnego mężczyzny (w jednym przypadku mieszkańca domu starości), który celowo zostaje wybrany przez chłopca nieposiadającego dziadka do pełnienia tej właśnie roli. Opowieści te szczegółowo przedstawiają jak stopniowo pomiędzy dwojgiem obcych ludzi z różnych pokoleń nawiązuje się więź, która owocuje zaspokajaniem potrzeby bliskości i relacji dziadek–wnuk. W książkach tych wyeksponowana została mocno więź starca z chłopcem i ukazano jej walory dla obojga. Starzec, wchodząc w rolę dziadka, staje się osobą znaczącą w życiu dziecka, ma dla niego czas, który spędzają na zabawie i rozmowach o życiu, wartościach. W oczach dziecka jest człowiekiem mądrym, nietuzinkowym, godnym podziwu za to co robi: naprawia zegary, huśta się wysoko, posiada karetę (R. Piątkowska, *Dziadek na huśtawce*), wygwizduje konkretne melodie, robi latawiec, potrafi wejść na drzewo z chłopcem i dobrze się przy tym bawić (U. Stark, A. Höglund, *Czy umiesz gwizdać Joanno?*). Chłopiec zaś zyskuje dorosłą osobę, która ma dla niego czas, potrafi wejść w świat fantazji dziecka i rozumie jego potrzeby.

To czysty jedwab – powiedział – Najszlachetniejszy materiał. Najlepszy na latawiec.

To będziemy robić latawiec? – ucieszył się Bertil.

I zbudowaliśmy latawiec z patyków. A staruszek napiął materiał i przyszył go dokładnie tak, jak powinno się to zrobić [...].

– Gotowy – powiedział zadowolony. – Jak wam się podoba?

– Ale nie ma ogona! – zauważył Bertil.

Wtedy staruszek zdjął krawat i przywiązał o do latawca.

– Może mieć mój krawat – powiedział

Nidy nie widzieliśmy pięknieszego latawca! (Stark, Höglund 2013, s. 17–18).

W model ten wpisuje się również wyjątkowa, bo dotycząca babci, książka polskiej pisarki Marii Matjańskiej-Czernik, *Wypożyczalnia babć*, w której autorka skupia się na ukazaniu potrzeb dzieci i osób dorosłych leżących u podstaw tworzenia relacji babcia–wnuk pomiędzy niespokrewnionymi osobami.

Dziadkowie u schyłku życia

W analizowanym materiale badawczym kilkakrotnie powtarza się obraz dziadka (w jednym przypadku babci) jako osoby znajdującej się u schyłku życia, umierającej lub przewlekle chorej. Seniorzy przedstawiani są siedząc w fotelu, leżąc w szpitalu, podpierając się laską, a więc w sposób podkreślający doświadczane przez nich choroby, zaawansowany stan starzenia się organizmu. Jednocześnie, mimo swojej wyraźnie obniżonej sprawności fizycznej, chętnie spędzają czas z dziećmi choćby na wspólnej rozmowie czy spacerze, tłumacząc przy tym różne sytuacje z życia, rozwiązując problemy, chcą do ostatnich dni pozostawać w relacji z wnukiem. Dziadkowie, mimo swych schorzeń, sporadycznie dokonują nawet takich wyczynów jak wspinanie się na drzewo (jak w przypadku dziadka z książki U. Stark, *Czy umiesz gwizdać Joanno?*).

Babcia/dziadek u schyłku życia poprzez kontakt ze sobą przybliżają dzieciom kwestię śmierci człowieka, oswajają z faktem przemijania. Chłopiec o imieniu Maciek z książki Roberto Piuminiego, *Maciuś i dziadek* w sposób wyjątkowo subtelny, stopniowo w ramach wyobrazonego spaceru z dziadkiem, na którym doświadczają wielu pouczających przygód, przyzwyczajają się do faktu śmierci ukochanego dziadka, uświadamiając sobie, że na zawsze pozostanie on w jego sercu. Podobnie umierająca babcia, przedstawiona w książce Asy Lind, *Chusta babci*, rozumie potrzebę namysłu dzieci nad niepokojącą ich sytuacją wynikającą z jej stanu zdrowia; broni namiotu zrobionego przez wnuków z jej chusty przed rodzicami, znajduje też mimo choroby siłę na rozmowę z nimi o tym, co dla dzieci jest ważne.

I wtedy babcia się obudziła – w ostatniej chwili! W samą porę!

– Nie przeskadzajcie dzieciom – powiedziała. – Chyba rozumiecie, że muszą coś sobie przemyśleć?

- *Przemysleć? Co? – zdziwiła się moja mama.*
- *A to już one najlepiej wiedzą – odpowiedziała babcia* (Lind, Hellgren 2013, s. 22–25).

Przebywanie ze schorowanymi czy umierającymi dziadkiem/babcią przedstawione jest w analizowanej literaturze jako wartościowe doświadczenie w życiu dziecka. Starzec/staruszka, to osoby radosne, życzliwe, które z chęcią dzielą się z dzieckiem swoim doświadczeniem życiowym do końca swoich dni³.

Dziadkowie wszytkomogący

Trzeci z wyróżnionych tematycznych wizerunków dziadków reprezentowany jest w analizowanym materiale zarówno przez kobiety jak i mężczyzn. Dziadek lub babcia to osoba, która mimo wieku, a może właśnie ze względu na niego, potrafi zrealizować każdy pomysł na zabawę dziecka, rozwiązać każdy problem, zaradzić mu w świecie realnym lub na poziomie wyobraźni/fantazji. Babcia/dziadek są tu przedstawieni jako osoby energiczne, zdecydowane, a nawet zawzięte w dążeniu do celu. Są to ludzie żywiołowi, pomysłowi, niezwykli, gdyż rozumieją dziecko, potrafią odgadnąć jego potrzeby i zaspokoić je, co wprawia wnuki w zachwyt i dumę: jak trzeba to babcia rąbie drzewo; wycina deski, z których robi łóżko, drze pierze i wypycha nim uszytą poszewkę na poduszkę (K. Lum, A. Johnson, *Co?*); dziadek uszyje różowe ciuchy dla wnuczki, przefarbuje swoje ubrania (A. Erikson, *Różowe życie*), babcia potrafi wyklócać się z samym wojewodą, wyczarować na drutach cały świat (U. Olrev, M. Nigerska, *Babcia robi na drutach*), podarować zaczarowane okulary (M. Orłoś, *Tajemnicze przygody Kubusia*).

*Drut klekocze na drucie, nasza babcia dzielna
Szydełkuje śmigłowiec – bardzo mocna wełna!
Bo staruszka nasza tak się rozgniewała,
Że do wojewody zaraz poleciała* (Olrev, Nigerska 2009, s. 36).

Wizerunek seniorów, którzy mogą dokonywać rzeczy nietypowych, wprowadzających dziecko w podziw, dotyczy również dziadków z wyboru czy

---

³ Problematykę zbliżania się do śmierci osoby w późnej starości, przemijania życia ludzkiego odnajdujemy też w innych książkach dla dzieci, np. w książce obrazkowej I. Desjardins, P. Blanchet, *Wigilia Małgorzaty*, o samotnej starszej pani, którą strach przed śmiercią doprowadził do zminimalizowania aktywności lub w książce S. Hole pt. *Lato Garmanna*, w której autor zbliża do siebie młodość – początek życia ze starością – jej schyłkiem.

u schyłku życia. Tak jak w przypadku dziadka Franciszka z książki Zofii Staneckiej i Marianny Oklejak *Świat według dziadka*, który fantazjując z wnukiem Rysiem potrafi odczarować stary fotel lub podarować mu niewidzialnego kota.

Dziadek uniósł rękę i pogłaskał powietrze nad kolanami Rysia.

– To jest właśnie Kot – powiedział szeptem.

– Myślę, że możesz go pogłaskać.

Ryś dotknął palcami miejsca, w którym, jak mu się wydawało, musiał leżeć Kot. Wyczuł cieniutki kregosłup i miękkie futerko. Przesunął po nim dłoń, a potem odnalazł łebek z długimi włosami i sterczące do góry uszy (Stanecka 2013, s. 45).

Towarzysze zabaw

Przedstawione kategorie tematyczne wizerunków dziadków i babć w literaturze dziecięcej przecinają dwa wyraźne typy realizacji roli dziadków związane bezpośrednio z ich aktywnością jako towarzyszy zabaw i opiekunów dziecka.

W analizowanym materiale dziadkowie – mężczyźni – często przedstawiani są jako osoby rozumiejące motywację do zabawy dziecka, inicjatorzy zabaw z dzieckiem, towarzysze przygód rozgrywających się w rzeczywistości i w fantazji dziecka. Dziadkowie pochłonięci zabawą z wnukiem w wymiarze rzeczywistym lub fantastycznym występują niemal w każdej z analizowanych książek. Aktywność taka charakteryzuje również mężczyzn u schyłku życia. Jak wspomniano wcześniej, stan zdrowia nie przeszkadza starszym mężczyznom w zabawach z dzieckiem. W odróżnieniu od nich w analizowanej literaturze w tej roli rzadko przedstawiane są babcie.

Najbardziej charakterystyczny obraz dziadka i babci, ukazujący ich przede wszystkim w roli towarzyszy zabaw dziecka, prezentuje Grzegorz Kasdepke w książce *A ja nie chcę być księżniczką*. Całe opowiadanie przedstawia przebieg zabawy dziewczynki z rodzicami, babcią i dziadkiem, ci ostatni wcielają się w role wyznaczone przez dziecko – kościotrupów zjedzonych rycerzy. W analizowanej literaturze jest to jeden z nielicznych obrazów babci skoncentrowanej na zabawie z dzieckiem, przy czym jednocześnie niekoniecznie rozumiejącej motywację wnuczki do bycia smokiem, a nie jak przystało na dziewczynkę, księżniczką.

A ja będę sobą! – prychnęła Marysia. – Czyli tym smokiem właśnie.

A my – chciała wiedzieć babcia. – Kim będziemy ja i dziadek?

– Kościotrupami – wymyśliła Marysia. Już dawno was zjadłam, wyplułam kościczki i teraz leżycie nieruchomo na dywanie.

Świetny pomysł! – Zachwycił się dziadek.

Chyba żartujesz? – wycedziła babcia.

Ależ skąd! – obruszył się dziadek. – Uwielbiam leżeć nieruchomo na dywanie (Kasdepke, Dziubak 2012, s. 9).

Opiekunowie dziecka

Babcia/dziadek – opiekunowie, to seniorzy, którzy zajmują się wnucami, wypełniając wobec nich czynności opiekuńcze i wychowawcze (babcia budzi rano, zaprowadza do przedszkola, dziadek przygotowuje jedzenie, reaguje na potrzeby dziecka). Dziadkowie – opiekunowie dziecka – mieszkają na stałe z nimi lub w tym samym mieście, bądź spędzają z dziećmi całe dni podczas pobytu wnuczków w ich domu w wakacje, weekendy. Seniorzy rozumieją potrzeby dzieci, towarzyszą im, wspierają, tłumaczą też świat, jednocześnie rzadziej – zwłaszcza w przypadku kobiet – podejmują z nimi zabawy. W modelu tym częściej prezentowane były babcie.

Tylko w książkach skandynawskich autorów (R. Lagercrantz, *Kiedy ostatnio byłam szczęśliwa* i L. Anderson, *Lato Stiny*), w ten sposób został pokazany dziadek. Nie znaczy to, że w innych analizowanych książkach dla dzieci mężczyźni w roli dziadka nie wykonują czynności związanych z zaspokajaniem potrzeb dziecka, np.: podają dziecku posiłek, wychodzą z nim na spacer; jednak zadania te jedynie uzupełniają dominującą aktywność dziadków jako towarzyszy zabaw.

Tradycyjny obraz babci w roli opiekunki dziecka a dziadka w roli towarzysza zabaw ukazany został w zachowaniu bohaterów z książki Z. Staneckiej i M. Oklejak *Basia i dziadkowie*, w której to dziadek rozwesela chorą wnuczkę i wymyśla dla niej zabawy, podczas gdy babcia ogranicza się do roli opiekuńczej i kontrolnej, wyrażając troskę o zdrowie wnuczki.

W tym momencie weszła Babcia [...]

– Witaj Basiu – przywitała się krótko – Henryku – ciągnęła – czy mógłbyś jej nie rozbrykiwać? A ty moja panno – zwróciła się do Basi – nie stój tak, tylko wskakuj do łóżka. Leż spokojnie, zaraz przyniosę ci coś do picia i ciasto [...].

[gdy babcia wyszła] po chwili [dziadek] skradał się na czworakach, przeraźliwie miaucząc i wysuwając w kierunku Basi – myszki łapę zbrojną w kocie pazury. Miauu! Gdzie się schował mój obiadek? Zawodził. Basia, nareszcie wesola, wyskoczyła z łóżka i uciekła przed kotem pod biurko (Stanecka, Oklejak 2009, s. 7–9).

Refleksje pedagoga

Przedstawione modele wizerunków roli babci i dziadka, wyodrębnione w toku analizy jakościowej wybranych książek dla dzieci nasuwają kilka istotnych refleksji w zestawieniu z rzeczywistością społeczną i istniejącym w na-

ukach społecznych dyskursie o seniorach w rodzinie i realizacji przez nich ról dziadka/babci.

Przed wszystkim w badanej literaturze dominuje pozytywny obraz człowieka starego. Dziadkowie i babcie są zaangażowani, pomysłowi, nastawieni na relacje z dzieckiem. Dotyczy to nawet wizerunku seniorów u schyłku życia (U Stark, A. Höglund, *Czy umiesz gwizdać, Joanno?*; I. Březinová, *Cukierek dla dziadka Tadka*), którzy mimo ukazanych realistycznie cech wyglądu i zachowania wynikających z postępującej choroby, są pokazani jako optymistyczne, przyjazne dziecku osoby. Obraz ten pokrywa się z tym, co dzieci sądzą o własnych dziadkach i tym jak seniorzy traktowani są współcześnie przez osoby z różnych środowisk. Analizy CBOS pokazują, że właśnie w gronie najbliższych osób – członków rodziny, sąsiadów, parafian – osoby starsze doświadczają najwięcej życzliwości i są pozytywnie postrzegane (Wądołowska 2009, s. 6). Fakt ten pokazuje analizowana literatura dla dzieci. Nawet dziadek, który na początku wygląda na niedostępnego, odpychającego dziecko swoim wyglądem i zapachem starości, okazuje się po bliższym poznaniu ciekawym, optymistycznym człowiekiem (Z. Stanecka, *Świat według dziadka*). Literatura ta pokazuje, że dziadkowie nie są zniedołężniali w oczach dzieci, one nie dostrzegają ich mniejszej sprawności, dziadkowie są dla nich równymi partnerami w zabawie. W rzeczywistych kontaktach seniorów z wnukami można zaobserwować jak relacje te ich odmładzają, dodają wigoru.

Starość w analizowanych książkach dla dzieci jest ciekawa, wartościowa. Jednocześnie – biorąc pod uwagę dominujące modele tematycznych wizerunków seniorów w rolach dziadków – nieuchronnie powiązana z przemijaniem. Śmierć wpisana w życie człowieka, choć niemal zawsze w ujęciu personalnym przychodzi za wcześnie, najbardziej przecież jest spodziewana w późnej starości, stanowi w tym okresie wręcz zdarzenie normatywne. Książki, które ukazują model dziadków jako osób u schyłku życia, pozwalają dzieciom na konfrontację z faktem śmierci członka rodziny, bliskiej osoby. Jednocześnie podkreślają wartość utrzymywania i pogłębiania relacji dziecka z człowiekiem starym do końca ich dni.

W wyłonionych obrazach babci i dziadka ujawniają się dwa charakterystyczne zjawiska dla opisywanych w literaturze tematu przemian w pełnieniu ról przez seniorów w rodzinie. Pierwsze dotyczy zaprezentowanego modelu *dziadków wybranych przez dziecko*, który w znacznym stopniu odzwierciedla typ babci adoptowanej opisany przez M. Stankowską (Stankowska 2013). To nie tyle nowy, co częściej występujący niż kiedyś model realizacji roli dziadków (zwłaszcza w przypadku kobiet). Niska dzietność, częste migracje i rozproszenie rodzin sprzyja rozdzielaniu biologicznych dziadków z wnukami lub

wręcz braku tych ostatnich w życiu seniorów. Dla osób pragnących pełnić rolę babci/dziadka alternatywą może stać się bycie babcią z wyboru – „adoptowaną”. Opisany w analizowanej literaturze model pokazuje wartość pełnienia roli babci/dziadka wobec dzieci niespokrewnionych dla obu stron – dziecka i seniora. Relację taką w postmodernistycznej rzeczywistości można zawrzeć nie tylko poprzez kontakty sąsiedzkie, nieformalne, lecz nawet w sposób formalny – korzystając z firm wynajmujących babcie w roli opiekunki dziecka (Stańczyk 2011). W tym miejscu warto zauważyć, że część wyróżnianych przez naukowców modeli pełnienia roli dziadków przez seniorów w analizowanych książkach dla dzieci w ogóle nie występowały: jak choćby babci wyemancypowanej czy babci/dziadka całkowicie nieobecnego w życiu dziecka, zdystansowanego.

Drugie zjawisko dotyczy zachodzących współcześnie przemian w sposobach realizacji i postrzegania ról rodzinnych przez kobiety i mężczyzn (Szlen-dak 2010). W analizowanej literaturze dziecięcej zauważamy zarówno tendencje do ukazywania stereotypowego postrzegania kobiet i mężczyzn w swoich rolach rodzinnych jak i reprezentacji przeciwnych, bliższych podejściu egalitarnemu.

W badanym materiale dziadkowie byli nadreprezentatywni w roli towarzysza zabaw, podczas gdy babciom przyporządkowano rolę opiekunki wnuczka. Tradycyjnie mężczyźni – jeśli już zajmują się dziećmi – to właśnie bawią się z nimi czy realizują „męskie zadania domowe”, podczas gdy kobietom przyporządkowane są stereotypowo role opiekunki i gospodyni domowej, wypełniającej prace związane z zaspokajaniem podstawowych potrzeb członków rodzin.

Jednocześnie w analizowanych książkach występują postaci babć i dziadków wyraźnie łamiące stereotypowo przypisane sposoby realizacji tych ról rodzinnych i związane z nimi zadania w rodzinie. Poznajemy zarówno przykłady dziadka – opiekuna, jak i babci – towarzyszki zabaw dziecka. Egalitaryzm w podejmowanych czynnościach widoczny jest szczególnie w literaturze prezentującej model *dziadków wszystkimogących*, gdzie możemy zobaczyć dziadka przy praniu (A. Erikson, *Różowe życie*) czy przygotowywaniu posiłków (Ch. Tielmann, S. Kraushaar, *Maks jedzie do babci i dziadka*), a babcię rąbiącą drzewo (K. Lum, A. Johnson, *Co?*) czy wojującą z burmistrzem i wojewodą (U. Olrev, M. Nigersk, *Babcia robi na drutach*).

Tak więc w analizowanej literaturze pojawiają się zarówno tendencje do wzmocnienia stereotypowego postrzegania realizacji roli babci i dziadka, jak i łamania go. Niestereotypowe wzorce realizacji zadań przez dziadków prezentują zwłaszcza skandynawscy autorzy. Być może analizowane książki stanowią przykład tendencji zachodzących szerzej w literaturze skierowanej do dzieci

zwłaszcza w książkach obrazkowych, których autorzy coraz chętniej przedstawiają nowe, niestereotypowe zachowania kobiet i mężczyzn w rolach rodzinnych, podkreślając tym samym wagę przemian obyczajowych zachodzących w rzeczywistości społecznej.

Na koniec warto zauważyć, że niemal we wszystkich analizowanych książkach przedstawiona jest wartość relacji dziecka z dziadkiem/babcią. Szczególnie wyartykułowana została ona w książkach ukazujących „dziadków” jako ludzi u schyłku życia czy babci/dziadka z wyboru. Seniorzy są otwarci na relację z dzieckiem i chętnie się w nią angażują. Wspólne przebywanie, zabawa, czynności opiekuńcze, rozwiązywanie problemów zbliża seniorów z dziećmi, umacnia więź między nimi. W części książek relacje te są dynamiczne – rozwijające się, w innych raczej statyczne – bazujące na wcześniej nawiązanym kontakcie, stworzonej więzi (Zbierchowska 2017, s. 22–25). Szczególna jest książka szwedzkiej autorki Leny Anderson, *Lato Stiny*, w której w sposób subtelny i z wykorzystaniem codziennych zwyczajnych czynności, pokazana jest demokratyczna, wręcz partnerska relacja dziadka i wnuczki darzących się szacunkiem, zrozumieniem i miłością, co oczywiście nie zwalnia dziadka z pełnienia zadań dorosłego opiekuna wobec dziecka. Przeciwnie, wobec wnuczki, która mieszka z nim w czasie wakacji pełni on rolę wręcz rodzicielską.

Analizowane książki, ukazują realne wizerunki dziadków i babć i ich relacje z wnukami, ich autorzy podążają za zachodzącymi we współczesnych rodzinach zmianami. Poruszając ważne dla dzieci problemy, prezentują wartościowy materiał dydaktyczny, czasami wręcz terapeutyczny, dla młodych czytelników. Warto opisaną literaturę wykorzystywać w pracy z uczniami, proponować dzieciom do czytania w domu. Dzieci mogą utożsamiać się z bohaterami przeżywającymi różne życiowe sytuacje, doświadczenia w bliskości z seniorami, co sprzyja nawiązywaniu relacji, dobrej komunikacji, dostrzeganiu wartości osób starszych w rodzinie (Szefler 2014–2015).

Omówiona literatura ze względu na swoją tematykę i przedstawiane wizerunki babć i dziadków zawiera znaczny potencjał dla edukacji gerontologicznej młodego pokolenia. Tworzy, jak wykazano, pozytywny obraz seniorów – otwartych, zadowolonych z życia, jednocześnie nie ukrywając trudu doświadczania przez nich starości. Przybliża świat osób starszych, ukazując cechy charakterystyczne dla starości, w tym problematykę chorób i śmierci. Kontakt dziecka z tymi książkami umożliwia kształcenie obrazu pozytywnego seniora w roli babci czy dziadka; uwrażliwia na jego potrzeby, oswaja z kondycją fizyczną i psychiczną ludzi starszych, spowodowaną wiekiem lub chorobą.

Niniejsze tezy powinny zainteresować pedagogów społecznych, gerontologów, ale i pedagogów wczesnoszkolnych, nauczycieli języka polskiego,

wszystkich, którzy dostrzegają wartość książek w życiu dziecka i poruszają w nich problematykę.

Bibliografia

- Apple M., Christian-Smith L.K. (red.), (1991), *The Politics of the textbook*, [w:] *The Politics of the Textbook*, Routledge, New York.
- Baluch A., (1994), *Dziecko i świat przedstawiony*, Wydawnictwo Waclaw Bagiński i Synowie, Wrocław.
- Cackowska M., (2011), *Książka obrazkowa o edukacji seksualnej dla dzieci jako medium kulturowe i polityczne*, „Forum Oświatowe”, 2(45).
- Cackowska M., (2017), *Współczesna książka obrazkowa – pojęcie, typologia, badania, teorie, konteksty, dyskursy*, [w:] *Książka obrazkowa. Wprowadzenie*, M. Cackowska, H. Dymel-Trzebiatowska, J. Szyłak (red.), Instytut Kultury Popularnej, Poznań.
- Konopnicka I., (2013), *Znaczenie słuchania w edukacji czytelniczej dzieci w młodszym wieku szkolnym*, [w:] *Edukacja małego dziecka. Wybrane obszary aktywności*, t. 6, E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, A. Wąsiński (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Kummerling-Meibauer B., Meibauer J., (2017), *Pierwsze ilustracje, pierwsze koncepcje: książki wczesnokoncepcyjne*, [w:] *Książka obrazkowa. Wprowadzenie*, M. Cackowska, H. Dymel-Trzebiatowska, J. Szyłak (red.), Instytut Kultury Popularnej, Poznań.
- Malicka M., (2011), *Biblioterapia i bajko terapia. Rola literatury w procesie zmiany rozumienia świata i siebie*, Media Rodzina, Poznań.
- Matras-Mastalerz W., (2015), *Potencjał edukacyjny, socjalizacyjny, wychowawczy i terapeutyczny książki dziecięcej*, [w:] *Książki w życiu najmłodszych*, M. Antczak, A. Walczak-Niewiadomska (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Matyjas B., (2017), *Dzieciństwo aktywne kulturalnie w teorii i praktyce pedagogicznej Janusza Korczaka*, [w:] *Książka w życiu człowieka – poszukiwaniu (u)Traczonej wartości*, K. Segiet, K. Słupska (red.), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Papuzińska J., (1981), *Inicjacje literackie: problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Rocznik Demograficzny 2016*, (2016), GUS, Warszawa.
- Rubacha K., (2008), *Metodologia badań nad edukacją*, Oficyna Wydawnicza ŁOŚGRAF, Warszawa.
- Szlendak T., (2010), *Socjologia rodziny*, PWN, Warszawa.
- Stankowska M., (2013), *Nowe trendy w pełnieniu roli babci*, „Rocznik Socjologii Rodziny”: Człowiek stary w rodzinie i społeczeństwie, 23.
- Szefler E., (2014–2015), *Starzenie się i przemijanie w literaturze dla dzieci*, „Język Polski w Szkole IV–VI”, 3.
- Tchorzewski A.M. de, (2000), *Miejsce dziadków w wychowaniu rodzinnym*, [w:] *Trzeci wiek: szanse – możliwości – ograniczenia*, A.M. de Tchorzewski, A. Chrapkowska-Zielińska (red.), Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- Trzop B., (2013), *Rola rodzinna babci i matki dorosłych dzieci jako społeczny komponent tożsamości współczesnych kobiet dojrzałych*, [w:] *Stary człowiek w rodzinie i społeczeństwie*, A. Kotlarska-Michalska (red.), Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Tyszkowa M., (1991), *Społeczne role babci i dziadków w rodzinie*, „Problemy Rodziny”, 1.
- Ungeheuer-Gołąb A., (2018), *Literatura dziecięca jako narzędzie w badaniach pedagogicznych na przykładzie badań prowadzonych w grupie nauczycieli – wychowawców przedszkolnych*,

[w:] *Edukacja małego dziecka. Kierunki zmian w edukacji i stymulacji aktywności twórczej*, t. 12, E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, B. Olszlaeger-Kosturek (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.

Zbierchowska A., (2017), *Relacje międzypokoleniowe w książkach dla dzieci*, „Wychowawca”, 12.
Zbierchowska A., (2015), *Przyczyny późnego macierzyństwa, aspekt społeczny i indywidualny*, [w:] *Rodzina. Zagrożenia, problemy, perspektywy rozwoju i pomocy*, I. Klonowska, J. Stawnicka (red.), Wydawnictwo Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Pułtusk–Warszawa.

Źródła internetowe

- Boguszewski R., (2013), *Więzi rodzinne, Komunikat z badań, BS/107*, CBOS, Warszawa, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_107_13.PDF (data pobrania: 5. 05. 2018).
- Cackowska M., (2009), *Czym jest książka obrazkowa? O pojmowaniu książki obrazkowej dla dzieci w Polsce*, część II: *Ryms*, lato, 6. http://ryms.pl/arttykul_szczegoly/12/czym-jest-ksiazka-obrazkowa-o-pojmowaniu-ksiazki-obrazkowej-dla-dzieci-w-polsce-czesc-i-ii-iii.html (data pobrania: 5. 05. 2018).
- Kowalczuk K., (2012), *Rola dziadków w naszym życiu. Komunikat z badań, BS/8*, Warszawa, CBOS. https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_008_12.PDF (data pobrania: 5.05. 2018).
- Kupiszewska, M. (2015). *Babcia i dziadek w książkach dla dzieci*, [w:] *Maki w Giverny. Blog o pięknych i mądrych książkach dla dzieci*. <https://www.makiwgiverny.pl/2015/12/babcia-i-dziadek-w-ksiazkach-dla-dzieci.html> (data pobrania: 12. 11. 2017).
- Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2017 r.*, (2018), GUS, Warszawa, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoeczna/pomoc-spoeczna-i-opieka-nad-dzieckiem-i-rodzina-w-2017-roku,10,9.html> (data pobrania: 5. 05. 2018).
- Stańczyk M., (2011), *Babcia do wynajęcia w wersji standard albo Premium*, „Wysokie Obcasy”, 22.07.2011, http://www.wysokieobcasy.pl/wysokie-obcasy/1,96856,9988140,Babcia_do_wynajecia_W_wersji_standard_albo_premium.html (dostęp 15.03.2018).
- Szczepańska J., (2008), *Więzi rodzinne, Komunikat z badań, BS/4*, CBOS, Warszawa, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_004_08.PDF (dostęp 15.03. 2018).
- Wądołowska K., (2009), *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości, Komunikat z badań BS/157*, CBOS, Warszawa, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_157_09.PDF (dostęp 15. 03. 2018).

Analizowane książki dla dzieci

- Anderson L., (2013), *Lato Stiny*, przeł. A. Stróżyk, Zakamarki, Poznań.
- Březinová I., (2008), *Cukierek dla dziadka Tadka*, ilustr. J. Mahboob, przeł. M. Matjańska-Czerwik, Wydawnictwo Piotra Marciszuka Stentor, Warszawa.
- Erikson A., (2011), *Różowe życie*, przeł. H. Dymel-Trzebiatowska, Wydawnictwo EneDueRabe, Poznań.
- Kasdepke G., (2012), *A ja nie chcę być księżniczką*, ilustr. E. Dziubak, Wydawnictwo Nasza Księgarnia, Warszawa.
- Lagercrantz R., (2014), *Kiedy ostatnio byłam szczęśliwa*, ilustr. E. Eriksson, przeł. M. Dybuka, Zakamarki, Poznań.
- Lind A., (2013), *Chusta babci*, ilustr. J. Heggren, przeł. A. Stróżyk, Zakamarki, Poznań.

- Lum K., (2008), *Co?*, ilustr. A. Johnson, przeł. J. Butkiewicz, Tatarak, Warszawa.
- Matjańska-Czernik M., (2008), *Wypożyczalnia babć*, ilustr. J. Mahboob. Wydawnictwo Piotra Marciszuka Stentor, Warszawa.
- Olrev U., (2009), *Babcia robi na drutach*, ilus. M. Nigerska, Wydawnictwo Wytwórnia, Warszawa.
- Orłoś M., (2007), *Tajemnicze przygody Kubusia*, ilustr. M. Ekier, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Piątkowska R., (2015), *Dziadek na huśtawce*, ilustr. A. Nowicki, Wydawnictwo Bis, Warszawa.
- Piumini R., (2013), *Maciuś i dziadek*, ilustr. E. Wajgert, przeł. E. Nicewicz-Staszowska, Wydawnictwo Bona, Kraków.
- Stanecka Z., (2009), *Basia i dziadkowie*, ilustr. M. Oklejak, Lektor Klett, Poznań.
- Stanecka Z., (2013), *Świat według dziadka*, ilustr. B. Pniewska, W drodze, Poznań.
- Stark U., (2013), *Czy umiesz gwizdać, Joanno?*, ilustr. A. Höglund, przeł. Agnieszka Stróżyk, Wydawnictwo Zakamarki, Poznań.
- Tielmann Ch., (2014), *Maks jedzie do babci i dziadka*, ilustr. S. Kraushaar, przeł. E. Kledzik, Wydawnictwo Media Rodzina, Poznań.

Inne

- Desjardins I., Blanchet P., (2014), *Wigilia Małgorzaty*, tłum. J. Jędryas, Dwie siostry, Warszawa.
- Hole S., (2008), *Lato Garmanna*, tłum. M. Skoczko, Wydawnictwo FISO, Gdańsk.